

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GELENEK BAĞLAMINDA “SIRRA ERME” VE “VECD” RİTÜELLERİNİN FENOMENOLOJİK DİYALEKTİĞİ

*Serdar UĞURLU**

ÖZET

Araştırmacılar, Türk kültürü ve tarihsel gelişimi ile ilgili bir çalışma gerçekleştirirken, kültürel unsurların rolü üzerinde dikkatlice düşünmelidirler. Çünkü geleneksel kültürel unsurlar her ne olursa olsun varlıklarını sürdürmeyi başarmaktadırlar. Türkler, tarihi süreçte pek çok din ve inanış sistemine girmelerine rağmen bu eski geleneğin kazanımları olan kültürel unsurlar, günümüze kadar gelmeyi başarabilmişlerdir. Bundan dolayı günümüzde sahip olduğumuz bütün kültürel değerlere bu bağlamda bakmamız gerekmektedir. Gelenek kavramı da bunlardan sadece birisidir. Gelenek kavramının Türk kültürü ile kurmuş olduğu ilişki, makalemizde fenomenolojik bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Eski geleneğin bir kazanımı olarak geleneklerin yeni kültürdeki yansımaları bu bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Çalışmada eski kültür ile yeni kültür arasındaki ilişki, çeşitli kültürel sembollerle açıklanmıştır. Sırta erme ile vecd kavramları, bu sembol kavramlar içinde öne çıkan kavramlardır. Ancak sadece bu türden kültürel kavram ve sembollere bağlı kalınmamıştır. Eski kültürden hareketle yeni kültür çevresinde yaşamaya devam eden birçok kültürel unsurun üzerinde durulmuştur. Fenomen olarak kabul edilen bu türden kavramlar, tarihi süreçteki rollerine göre değerlendirilmiştir. Buradaki amaç, eski kültür ile yeni kültür arasındaki tarihsel bağın anlaşılmasıdır. Bu sayede, yeni kültürün yıkıcılığına rağmen eski kültürün hala yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Eski kültürü hayatta tutan kuvvet ise geleneksel halk kültüründen gelmektedir. Çalışmada ise geleneksel halk kültürünün dayandığı sezgi gücü üzerinde yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şaman, vecd, sırta erme, kültür, gelenek, kam

PHENOMENOLOGICAL DIALECTICAL OF “SECRET COMING” AND “ECSTASY” RITUELS IN CONTEXT OF TRADITION IN TURKISH CULTURE

ABSTRACT

Researchers must be considered carefully over the role of cultural factors as performing a study concerned with Turkish culture and historical development of Turkish culture. Because the traditional cultural elements regardless of whatever assets are able to maintain. Despite Turks had put into many religions and belief systems in the history process, cultural elements as gains of this ancient tradition were

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: sugurlu@ibu.edu.tr

able to arrive until today. So today for all the cultural values which we have, we need to look at in this context. The concept of the tradition is just one of them. The Relations of concept of the tradition that established with the Turkish culture, had been tried to explain with a phenomenological approach in our article. In the new culture, reflects of tradition as an acquisition of the old traditions had been evaluated by this perspective. In this study, the relationship between the old culture and new culture, described a variety of cultural symbols. Ecstatic with the secret expiration concepts, the concepts proposed in terms of this symbol. However, only not held due to the types of cultural concepts and symbols. With movement the old culture, focused on the many cultural elements that continues to experience around the new culture. The phenomenon is considered to be the concepts of this kind, was evaluated based on their roles in historical process. Purpose here is to understanding of the historical connection between the old culture and new culture. Thus, despite the destructiveness of the new culture is seen that the old culture still continue to live. The force that keeps alive the old culture is the traditional folk culture. The study focused on the power of intuition based on the traditional folk culture.

Key words: Shaman, ecstasy, secret coming, culture, tradition, kam

1- Giriş

Orta Asya Türk kültürünü asırlardan beri etkisi altında tutan Gök Tanrı inanç sistemi ve ona eklenme kabiliyeti gösteren şamanizm gibi inanış sistemleri, etkilerini günümüzde Türk halk kültürünün birçok alanında hâlâ sürdürmektedir. Mesela, eski Türk inanç ve inanış sisteminde, Tengri (Tanrı) ile kurulduğuna inanılan kuvvetli bir bağ mevcuttur. Bu kuvvetli bağ, eski gelenekte yani İslamiyet'ten önceki inanç ve inanış sisteminin etkisinde meydana gelen gelenekte, şaman ya da kam diye tarif edilen ve kimilerine göre de din adamları olarak kabul edilen kimselerin gerçekleştirdiği dini-mistik ritüellerde kendisini gösterirken, İslamiyet'ten sonra ise bu ilişki, veli ya da ermiş diye tabir edilen kimseler tarafından devam ettirilmiştir.

Peki, acaba eski gelenekten itibaren devam eden bu ritüeller nelerden ibarettir ve ne gibi bir içeriğe sahiptir? Bu ritüeller çeşitli dönemlerde (geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, evlenme ve ölüm) ve önemli dini merasimlerde şaman ya da kam tarafından gerçekleştirilen merasimlerdir. Özellikle birey ile mistik-ruhani ya da ilahi olan bir güç arasında kurulmaya çalışılan bağı ifade eden bir içeriğe de sahiptir ki bu kurulmak istenen bağ genellikle doğum, evlenme ya da ölüm nedenleriyle gerçekleştirilen ayinlerde hedefine ulaştırılmaya çalışılır. İşte bu ayinlerde de dikkatlerimizi çeken öncelikli unsur “oyun” ve “yır” olmuştur. Günümüzde bazı oyun türlerinde, bu türden benzer inanç ve inanışın özelliklerini görebiliyor olmamız ise, oyunu bir **fenomen** olarak görmemize neden olmuş; Orta Asya'dan, Anadolu'ya devam eden bu ilişkiyi “gelenek” unsurunun kültür tarihimizdeki rolüyle de açıklanma ihtiyacını doğurmuştur.

Gerek taş yazıtlardan ve gerekse de Çin kaynaklarından takip edebildiğimiz eski Türklere ait sosyal, siyasal ve günlük yaşam pratikleri ile günümüz Türk halk kültürü arasında büyük paralellikler görülebilmektedir. İslam öncesi eski Türk inanç ve inanış sisteminde, bir Altay şamanının dans ederek gerçekleştirmeye çalıştığı geleneksel bir iyileştirme ritüeli (sağaltma-iyileştirme) ile İslam sonrası halk hekimliğinde kullanılan dini ritüellerin kullanılması arasındaki paralellik, geleneksel milli refleksten kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde eski dinin felsefesi olarak addedebileceğimiz Şamanist inanışındaki Tengri'ye ulaşma arzusu ile İslam dininin felsefesi olarak

Turkish Studies

kabul ettiğimiz Tasavvuf geleneğindeki Allah’a ulaşma arzusu, birbirinden farklı şeyler değildir ve binlerce yıllık tarihi süreçte de değişmeden devam edebilmiştir. Burada zannedildiğinin aksine dini ortaklıktan çok kültürel ve milli hazırlık durumundan kaynaklanan bir ortak uygulamanın gerçekleşmekte olduğu görülebilmektedir. Türklerin Tengri’ye ulaşma arzusu eski dinde şamanizmi meydana getirmişken, bu durum yeni dinde ise Tasavvufa dönüşerek devam etmiştir. Üstelik bunun bir milli tercih olduğu da dikkatleri çekmektedir çünkü Türkler; içerisine girdikleri pek çok dini sistemde, İlahi olana karşı büyük bir ulaşma arzusu sergilemişlerdir. Bunu gerçekleştirirken de değişik kültürel enstrümanları ve ritüelleri kullanmışlardır.

Gelenek bağlamında “**vecd**” kavramı ile “**sırta erme**” kavramı işte bu türden kurulan kültürel ortaklığın izahı için seçilmiş iki terimdir. Eski kültürde hastasını sağaltmak (iyileştirmek) için dans ederek sürdürdüğü tedavi seremonisinin sonunda kendinden geçen bir şaman ile Mevlevilerin gerçekleştirdiği dini dans (semah) arasındaki en büyük bağ da bu sırta egemen olma ortaklığından gelmektedir. Türkler her ne kadar İslam dinini seçerek yeni bir din benimsemiş olsalar da kendi kültürel ve milli karakterlerini bu yeni din çerçevesinde oluşan pek çok geleneğe taşımasını da bilmişlerdir. Örnek vermek gerekirse Tasavvuf geleneği (ki tamamen İslami bir gelenek olarak kabul edilir) bunlardan biridir. Âşıklık geleneği, devlet geleneği, hukuk geleneği, inanç ve inanış geleneği de aslî olarak Türk karakterinin şekillendirdiği geleneklerdir. Türk kültüründe gelenek bağlamında “vecd” ile “sırta erme”nin de arasında bu türden bir fenomenik ilişkinin varlığından bahsetmek; günümüz Türk kültürüne hâkim olan ana gövdenin nereden geldiğinin ya da nerede olduğunun belirlenmesi bakımından önemlidir. Bu güne kadarki karşılaştığımız çalışmalarda eski inanç ve inanışların izlerinin devam ettiğine yönelik saptamaların çokluğuna rağmen, eski geleneklere ve yeni geleneklere yön veren bir aslî refleksten bahsedilmemiştir. İşte bu çalışmada Türklerin sahip olduğu aslî reflekslerin, gelenek bağlamında nasıl tezahür etmekte olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Eski Din Geleneğinde “Oyun”

Oyun kavramı üzerinde günümüzde pek çok sosyo-psikolojik araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmalarda, oyun ile insan arasındaki esrarengiz alış verişin neler olduğuna dair veriler sunulmaktadır. Bu alanda değerli incelemeleri ve bu incelemeler sonucunda ortaya çıkan önemli eseri ile ilk akla gelen isim Johan Huizinga’dır. Huizinga, “Homo Ludens” adlı yapıtında, insan uygarlığının ortaya çıkışından, gelişimine; her safhasında oyun mefhumunun faal olduğuna, “kültür”ün de ilk kez bu oyun kavramı çerçevesinde ortaya çıkıp geliştiğine ve oyunun toplum seviyesinde en yüksek faaliyetlerin dâhi yönetilmesinde işlev gördüğüne kanaat getirmektedir.¹ Huizinga’nın bu anlayışına göre, diğer pek çok sosyal statünün “oyun” kavramının alanı çerçevesinde açıklanabileceği gibi, dini merasimler, ayinler, törenler, dini kutsamalar ve sırlı fenomenler (görüngü) de hep “oyun” kavramının kapsamına dâhil olabilmektedir. Yani bahsi edilen yolla ve Huizinga’nın anlayışıyla “oyun” kavramıyla anlatılmak istenen şey-şeyler; hem sosyal ve kültürel dünyanın somut gerçekleridir ve hem de bizim kollektif yorumlamalarımıza göre, geleneksel ve kutsal ritüellerin faaliyet alanı-vasıtası durumundadır. Huizinga’nın bu tespitlerine paralel olması hasebiyle, oyun unsurunun sıklıkla işlev gördüğü şamanizm inanışı, bu bağlamda Türk kültür geleneğinin ilk izlerini taşıması bakımından değerlidir. Tabi ki biz bu çalışmada Huizinga’nın oyun kavramını ele aldığı şekliyle, geniş bir yelpazeye yer vermeyecek olsak da, oyunun geleneksel kültürümüzdeki dini-mistik karakteri üzerinde durmanın da faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bunu yaparken Şamanizmi kullanmamızın nedenleri olarak, eski Türk dini ve inanış sistemleri ile ilgili elimizde doyurucu bilgilerin bulunmaması ile şamanizmin felsefi yapısının

¹J. Huizinga, “Homo Ludens ‘Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme’”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 1-30, 1995

Tasavvufun felsefi yapısına benzemesini sayabilmekteyiz. Asya, Afrika ve Amerika'daki çeşitli ilkel toplulukların dinsel, büyüsel ve tıbbi uygulamalarının bütününe ifade etmek için de kullanılabilen “Şamanizm” teriminin ilk ortaya çıktığı coğrafya aslında Rusya topraklarıdır. “Başlangıçta Sibiryaya ve iç-Asya'ya özgü bir inanç sistemi, yerel bir din olarak tanımlanan şamanizm, bu tür inanç ve pratikler bütününe evrensel adı haline gelmiştir”² Türklerin eski gelenek çerçevesinde gerçekleştirmiş oldukları pek çok dini-mistik ritüelin, şamanizme mal edilmesinin de nedeni burada saklıdır ve hatta Türklerin ilk dini olarak Şamanizmin (hatalı bir tespittir) gösterilmesinin altında da bu erken isimlendirme hadisesi yatmaktadır.

Bu bağlamda eski Türklerin aslı dini olarak “**Kök Tengri Dini**”ni ifade etmek daha doğru olacaktır. İslamiyet öncesi göçebe bozkır gelenekleri döneminde, geleneksel bozkır kültürü çerçevesinde ve Kök Tengri Dini ve Tengricilik inancı doğrultusunda Türkler, daima varlığına inandıkları bir Tanrı'nın inancını yaşatmışlardır. Eski inançta bu Tanrı'nın tekliği vurgulanmaktadır ve hatta neredeyse de sadece Türklerin Tanrısı durumundadır. Orhun abidelerinde bu türden ifadelerin yani Türk Tengrisi gibi ifadelerin geçtiği görülebilmektedir. Şamanizm ise işte bu dini sisteme eklenmiş bir inanış sistemidir. Dini-mistik bir yapıya sahiptir. Kök Tengri inancındaki Tengri'ye ulaşma arzusu, şamanın yönettiği pek çok ritüelde, törende ve dini merasimde kendini göstermektedir. Şamanların ve daha sonraki asırlarda da kamların yönettiği pek çok dini ritüelde, dikkatleri çeken ana husus ise sergilenmekte olan dans ve dini, mistik hareketler olmuştur. İşte oyun unsuru burada kendisini göstermektedir. Çünkü şamanlar yönettikleri bu tür merasimlerde bir tür dini oyun gerçekleştirmektedirler. Bu oyun, izleyiciler ve şamanın katılımında, dansın ve taklidin ön plana çıktığı bir oyundur. Doğanın, canlıların ve kozmogoninin taklidi ile Şaman, sergilediği ayininde Tengri ve ruhlar âlemiyle kurduğuna inandığı mistik bir bağ ile kendisine geleneksel yaşamın verdiği misyonu asırlarca sürdürmüştür.

Şaman dans ederken taklit yeteneğini kullanmıştır. Bu esnada söylediği yırlar (ilahi, şarkı ya da şiir) ile de bu merasime katılan herkesin transa geçmesine neden olmaktadır. Oyunun amacı görüldüğü üzere transın sağlanması üzerinedir. Yakutlar'ın şamanlarına “oyun” adını vermelerinde işte bu merasimin bütününe verilen değeri göstermektedir. Tuna, bu hususta şunlara değinmektedir: “Türkistan'da oyun sözcüğü yalnızca şaman için değil, şaman töreninin tümüne verilen addır. Oyunun, kutsallık kavramı ile bu kadar iç içe geçmesi, şamanın eylemlerinde taklidi, dansı, müziği, şarkıyı, vantroloğu kullanması ile ilintili olabilir.”³ Sırta ermiş olduğuna inanılan şamanın bu yeteneklerini kullanarak yönettiği merasim ile beklenen şey ise Kök Tengri'ye çeşitli vesilelerle (doğum, ölüm, hastalık) ulaşmak ve onunla bir olmaktır ki, bu türden motiflere eski dönemden kalma pek çok kaya resimlerinde de (petrogliflerde) rastlanabilmektedir.

Kırgızistan'ın Tanrı Dağlarının yaklaşık 3500 metre yüksekliğindeki Şaymalıtaş Vadisi, petroglifler bakımından oldukça zengin bir vadidir. Burada 10.000 kaya üzerinde 100.000 kaya resmi tespit edilmiştir. Üstelik bu kaya resimleri de oldukça taze ve bozulmamış bir haldedir. Bunun nedeni olarak da bölgenin yüksekliğinden ötürü sahip olduğu soğuk hava gösterilmektedir. Yılın sadece birkaç ayında buzların erdiği bu bölgede, Türklerin atalarının, on binlerce yıl öncesinde, çeşitli dini merasimlerini, kurban törenlerini ve dini-mistik inanışlarını gerçekleştirdikleri ve Kök Tanrı'dan bir şeyler bekledikleri anlaşılmaktadır. Bu merasimlerde nelerin arzulandığına ve beklendiğine dair olan istekler, çeşitli petrogliflerden takip edilebilmektedir.

Orta Asya'da Şamanlar sahip oldukları yetileri çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmışlardır. Kimi zaman bir sağaltıcı olarak hastaların iyileştirilmesinde, kimi zaman da bir ruh

²K. Emiroğlu, A. Suavi, “*Antropoloji Sözlüğü*”, Sibel Özbudun (Gelenek Maddesi) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, S. 758, Yıl. 2003

³E. Tuna, “*Şamanlık ve Oyunculuk*”, Okyanus Yayıncılık, İstanbul, s. 180-181, Yıl. 2000

çıkarma töreni esnasında... Şaman, gerekli esrimeye (vecd hali, extase, trans) ulaşabilmek için kozmogonik mahiyete sahip özel hareketler ile dans edip "yır" denen bir çeşit ilahi de terennüm etmektedir. Şamanlar bu özellikleri ile otacılara (medicine man) veya ruhçulara benzeseler de onlardan içsel ısıya sahip olma, yeraltı ve yerüstü seyahatleri gerçekleştirme ile sırta erme (initiation) özelliklerine sahip olma nedenleriyle ayrılırlar. "Şamanların bir özelliği de vecd hali, göğe yükselme, yeraltına inmeden başka ateşe hâkim olmalarıdır. Bu özellik mistik ısı kavramının bir yan anlamı olarak var olmuştur. Bunun dışında da şamanist Türklerde, ateşe olan saygı önemlidir"⁴ Sırta erme Türk kültüründe bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu boyut; Şamanın kendisine kozmik olarak yeniden gerçeklik kazandırdığı başka bir boyuttur. Bu boyuta ulaşan şaman artık içsel ısıya da hâkim olmuş demektir. "Kaydetmek gerekir ki bütün bu mit ve inanışlar gerçek bir "ateşe egemenlik" kavramını da içeren katılma/sırta-erme ritüelleriyle birlikte gider. Eskimo veya Mançu şaman adayları, Himalayalı veya Tantrist yogi gibi, sihirli güç ve yeteneklerini en dondurucu soğuklara dayanmak ya da vücuduna sarılan ıslak çarşafı "iç ateşiyle" kurutmak suretiyle kanıtlamak zorundadır. Öte yandan, geleceğin sihirbazlarının geçirildiği birçok başka sınama da, aksi yönde, bu ateşe egemenliği tamamlar. Mistik sıcaklık sayesinde soğuğa dayanmak ya da ateşten etkilenmemek gibi güçlerin her ikisi de insan-üstü bir duruma erişildiğini gösterir"⁵ Bu noktada **Tapas** kavramına değinmeden geçemeyeceğiz. "Bu terimin başlangıçtaki anlamı "aşırı sıcaklık" olduğu halde, sonradan, genel olarak çile doldurma çabasını gösterir olmuştur. Tapas; Rig Veda'da (Hint mitolojisini anlatan kitap) açık olarak geçer ve güçleri de hem kozmik hem de manevi planda yaratıcıdır; tapas yoluyla çilekeş görü gücü kazanır, hatta tanrıları bile bedenine alabilir"⁶ Tapas terimi, Kaşgarlı Mahmud'da talas şekliyle geçerken, günümüzde alas-alaz şekliyle de Anadolu'da yaşamaktadır. "Od/ateş konusu da Zerdüşizm itibarıyla halk inançlarımızı etkilemiştir. Eski Türk inanç sisteminde od/ateş soyuttur. Aklayıcı paklayıcıdır. O'na tapılmaz. Zerdüşizm de ise ateş mutlak olandır, somuttur. Ona Yükünülür. Tasavvufta ise tâlip, manevi arzu ateşine atılır ve O'nun oradan süzülüp tertemiz çıkması amaçlanır beklenilir."⁷

Tasavvufta "Hamdık, piştik, olduk elhamdülillah" ahlak anlayışı da bu tür bir sırta ermenin aynı içsel (mistik) ısıyla, İslam tasavvufunda da gerçekleşmekte olduğuna bir delildir. Horasan erenleriyle taşınarak Anadolu'ya gelen ve Anadolu İslam'ı denilen bir İslam modelini oluşturan bu antik dönemin inanç ve inanış izleri, fenomenolojik yaklaşımla irdelendiğinde şamanist kültür dairesinde gerçeklik kazanmamaktadırlar. Fakat aynı yaklaşım, İslam kültür dairesinde sergilendiği takdirde sırta erme veya oyun-dans gibi birçok ritüeller ve mitolojik yaklaşımlar gerçeklik yolunda sağlam zeminlere oturtulabilmektedir. Buna örnek olarak da bir şamanın kozmik evreni temsilen yaptığı dansındaki dönme figürü ile;

"Davulu her gece durmaz döverler,

Taa güneşler doğana dek dönerler"⁸

Mevlana'nın tasavvuf anlayışındaki "**semah**"ının fenomenolojik pozisyonları ise farklıdır. "Sema, mutlak güzelliğe âşık olarak yaratılmış insanın ses, söz ve ahenkle beliren güzellik aracılığı ile kendinden geçmesi, vecd içinde ilahî âleme yükselmesidir. Mevlana'nın sözü ile bu yükselme insanın özü olan Allah ile birleşmesidir"⁹ Şamanist ahlak anlayışı bu nedenle

⁴ age, s. 180-181, Yıl. 2000

⁵ M. Eliade, "Şamanizm", İmge Kitabevi, Ankara, s.518, Yıl. 1999

⁶ age, s.449, Yıl. 1999

⁷ Y. Kalafat, "Türk Halk İnançlarında Zamana ve Zemine Bağlı Değişmeler" Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı & Kocaeli Üniversitesi & Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı 17-18-19 Aralık 2004, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 262, Yıl. 2005

⁸ T. Eroğlu, "Halk Oyunları El Kitabı", Mars Basım, Sakarya, s.1, Yıl. 1999

⁹ age, s. 82, Yıl. 1999

satıhta kalan ve derinlere inemeyen bir yapı arz ederken; İslam ile beraber yeniden şekillenen bütün bu kültürel hasırlık durumu, fenomik bir derinliği ifade edebilecek yapıya kavuşmuştur. Eski dönemde eski din çerçevesinde Şamanist uygulamaların satıhta kalmasının en büyük nedeni de aslında eski dinin kendi yapısından kaynaklanmaktadır. Henüz kendi dini disiplini tam olarak tamamlayamamış olan ve geleneksel bir dinden öteye gidemeyen “Kök Tengri Dini”, Şamanın ya da Kamın manevi dünyada derinlere inmesine neden olacak argümana sahip olamamıştır. Hâlbuki bu durum İslam dininin sağlam dini disiplini ve her türlü manevi ilerlemelere uygun yapısı karşısında süratle değişebilmiştir.

Eski gelenekte şamanlığa ilk hazırlık için **işsel çağırılma** psikopatolojik bir hastalık olarak ortaya çıkmaktadır. “Aslında şamanlığa başlangıçtaki bu hastalık durumu, genellikle ergenlik durumuna tekabül eder ve genel olarak (inisiyasyon-ergenleme törenleri)ne benzer. Şaman adayı inisiyasyon (ergenleme) töreninde olduğu gibi ölür ve yeniden dirilir. Artık eski hayatı geride kalmış, bir şaman olarak yeniden doğmuştur.¹⁰ Genellikle ölüp-dirilme motifinin ardından şaman adayının sırta ermiş olduğu kabul edilir. Çünkü bu ölüp-dirilme, şaman adayını için bir çile seansı olarak tezahür etmektedir. Şamanist anlayışta işin kimyasının değiştiği yer işte bu geçiş ritüeli ile gerçekleşir. Bu aşamayı başarılı bir şekilde geçen Şaman, artık psikopatolojik deneyimlerinin kuramsal içeriğine vakıf olan biri haline gelmiş kabul edilir. Bu da tıpkı Tasavvuf geleneğindeki gibi bir el alma ritüeli ile olmaktadır.

Bu sürece dair daha fazla bir şeyler söylemek gerekirse; Şaman olacak olan gencin kendisini değişik şekillerde bulunduğu ortamdan soyutladığı görülmektedir. “Çılgın öfke nöbetlerine kapılmaya başlar. Sonra birden aklını yitirir, ormana çekilir, ağaç kabuklarıyla beslenir, kendini suya ve ateşe atar, vücudunu bıçakla yaralar. O zaman ailesi yaşlı bir şamana başvurur; o da dengesizleşmiş genci çeşitli ruh türleri, ruhları çağırma ve onlara buyurma yolları konusunda eğitmeye girişir. Bu, asıl "sırta-erme" sürecinin sadece başlangıcıdır”¹¹ İlerleyen zamanlarda şaman adayının kozmik anlamda parçalanması söz konusudur. Buna göre yaşlı şaman, genç şaman adayının bütün vücudunu parçalara ayırır. Öğle ki etlerini bile kemiklerinden ayırmıştır. Gözlerini yuvalarından çıkarmıştır. İç organlarını da boşaltıp, vücudunun öz suyunu almıştır. Daha sonra bu şekilde üç gün kalan şaman adayını tekrar ete kemiğe büründürülerek ölüp-dirilme ritüelini gerçekleştirmiş olur. Bu hayli zor bir geçiş aşamasıdır. Birçok sıkıntı ve zorluklara karşı dayanma burada önemli bir konudur. Şaman adayının çok kuvvetli bir bünyeye ve dayanıklı sınırlara sahip olması gerekmektedir. Bu geçiş aşamaları ve eğitim serüveni bütün gençlik yıllarını kapsayacak kadar uzun sürebilmekte olduğu için şamanlık, Orta Asya Türk kültüründe çok fazla istenerek talip olunan bir şey değildir. Burada dikkati çeken husus, şaman olmak için sarf edilen çaba ile Tasavvuf geleneğinde mürşide tabi olan müridin sarf ettiği çabaya ne kadar benzediğidir. Her iki geçiş sürecinde de ölüp-dirilme motifi egemen olmuştur. Hem mürid hem de genç şaman adayını, maddi âlemde bir ölümü yaşamadan manevi dünyada irşada ulaşmış olarak görülmemiştir.

Dikkatleri çeken bir diğer benzerlik ise bu yaşanan süreçte kullanılan enstrümanların kullanım benzerliğidir. Samoyedlerde sırta-erme ritüelinde davul, önemli bir yere sahiptir. Şamanın davulu, **fenomen** olarak Türk tasavvuf kültüründeki nefsin karşılığıdır. “Nefis” anlam olarak İngilizce’de ya da Hıristiyan kültüründe karşılığı bulunmayan bir kelime iken, İslamî gelenekte olabildiğince kompleksleşmiş bir kavramdır. Bu kelime İslam ile gelmiş ve değer kazanmıştır. Türk-İslam tasavvufunda nefis, azgın bir ata benzetilir. İlginç bir durumdur ki eski gelenekte de şaman, davulunu at gibi kullanarak ritüellerini gerçekleştirmiş, onunla gökyüzü seyahatlerine çıkmış ve mesafeler kat etmiştir. Tasavvuf geleneğinde bu azgın ata (nefse) hâkim olabilenlerin (ermişlerin) de onu kullanarak gökyüzünde gezebildiği, mekânda anlık zaman dilimi içerisinde

¹⁰ E. Tuna, “Şamanlık ve Oyunculuk”, Okyanus Yayıncılık, İstanbul, s. 56, Yıl. 2000

¹¹ M. Eliade, “Şamanizm”, İmge Kitabevi, Ankara, s. 35, Yıl. 1999

uzak mesafelere ulaşabildiği bilinmektedir. Bu gökyüzünde gezinme inancı eski ve yeni gelenekte aynen devam etmiştir. Ruhların bulunması ve yakalanmasında da şamanlar davulu ata biner gibi kullanılmaktadırlar. Davulun tokmağı ise bu ritüelde kamçı olarak kullanılmaktadır. Anlaşıldığı üzere davul şamanist kültürde önemli bir enstrüman olduğu için sırta erme de onsuz olamamaktadır. Çünkü sırta erdikten sonra şaman olan kişi bu davulunu bir seyahat aracı olarak yeraltı ile yerüstü gezilerinde kullanacaktır.

2- Fenomenolojik Yaklaşım

Buraya kadar eski ve yeni gelenekte Türk kültür dairesi çerçevesinde Tanrıya ulaşma doğrultusunda yürütülen benzer uygulamalar ve inanışlara değinerek konuyu daha anlaşılır bir hale getirmeye çalıştık. Şimdi ise vecd ve sırta erme kavramları üzerinden sahip olunan milli reflekslerin eskiyi ve yeniyi nasıl şekillendirdiği üzerinde durmaya çalışacağız. Bu bağlamda öncelikle “Vecd” ve “sırta-erme” ritüelleri sadece birer soyut kavram olarak düşünülmemelidir. Bu kavramlar diyalektik açıdan ele alınacak olursa, kendi dönemlerinde gerçeklik arayışlarının birbiriyle benzer olan yapılarını karşımıza çıkarmaktadır. Bu kavramlar Türk kültürü bağlamında düşünüldüğü takdirde, karşıtlık ilişkilerine göre değişik devirlerde değişik anlamları taşımış oldukları ancak benzer amaçlar doğrultusunda hareket ettirildikleri dikkati çekmektedir. Bu da genel-geçer salt bir anlama sahip olamama gibi bir sorun doğurur. Yani günümüz kültür bilimcilerine göre bazı uygulamalar, eski döneme ait iken yeni din ve gelenek bağlamında terk edilmiş ve yenileri üretilmiştir. Bizim ileri sürdüğümüz görüş ise uygulamaların asli olduğu ve her yeni gelenekte şekil değiştirerek aynı ruh ile devam ettirildiğidir. Bir nevi aidiyet problemi gibi bir sorun görülememiş ve yorumlar dönemlere göre yapılmıştır. **Fenomenolojik idrak** işte bu gibi kaygan mevzularda kültürel ritüelin şekil ve muhteva kritiğini farklı ortamlarda tartışarak onlara birer gerçeklik atfetme kaygısı güden bir metottur. **Fenomenolojik idrak metodu**, geleneği ve geleneksel refleksi merkeze alarak, milletlerin hangi devirde olursa olsun, aslında yaşadıkları dünyayı hep aynı şekilde şekillendirdiklerinin bir formülünü bulma çabasıdır. “Vecd” ve “sırta-erme” kavramlarının karşılıklı olarak incelenmeye tabi tutulmasının nedeni de sadece bundan ibarettir.

Ritüellerin -bu Şamanist ya da İslami etkiye matuf olabilir- zaman ve mekan içerisinde bize görüldüğü şekle biz **fenomen** diyoruz. Üstad N.F.Kısakürek “Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu” adlı eserinde fenomeni “Gördüğümüz şeylerin his aynalarımızdaki irtisamlarıdır”¹² diyerek tarif etmektedir. Bu noktadan bakıldığı takdirde “sırta-erme” ritüeli bir fenomen olarak karşımıza çıkar. Çünkü bizdeki hazırlık durumunun kökenine binlerce yıllık bir iniş gerçekleştirilebilmektedir. Aşkın bir yapıya sahiptir. İhatası mümkün değildir. Bu çalışmaya göre yaşanmış olan bütün devirleri de içine alan sezgi ile anlaşılabilen bir kavramdır. Fenomenolojik felsefenin kurucusu olan Edmund Husserl bu durumu doğal tavır olarak adlandırmaktadır. “Vecd” kavramı, sahip olduğu yapının sınırlandırılmaması ve aşkın anlamları da karşılayabilmesi bakımından bir metafizik gerçekliği ifade eder. Şamanın ayinlerindeki oyunu esnasında, ulaştığı kendinden geçme hali ile bir dervişin sahip olduğu vecd hali, bu bağlamda meydana geldiği ritüeliyle değerli hale gelmektedir. Türker Eroğlu bu hususu “Dilin, mitosun ve ritüelin temelinde oyun bulunmaktadır”¹³ diyerek vecde giden yolda ritüelin değerine atıfta bulunmuştur.

İnsan her konumda sahadadır ve verilen rolü de oynamaya devam eder. Bu bağlamda eski gelenekteki sırta erme ile yeni gelenekteki vecd halleri, benzer ritüellerin değişik zamanlardaki karşılığı durumundadır.

¹² N. F. Kısakürek, “*Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*”, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, s. 57, Yıl. 2004

¹³ T. Eroğlu, “*Halk Oyunları El Kitabı*”, Mars Basım, Sakarya, s.6, Yıl. 1999

Fenomenolojik bağlamda şamanın “sırta erme” fenomeni ise gerçekliğine ulaşılması için bir çeşit meditasyona muhtaçlık arz eder. Platon’un ideaları gibi “sırta erme” ritüelinde de gerçeklik bilinçte şekillenmektedir. Ancak bu bilinç, değer göstergelerinin kaynağından kopmuş bir bilinçse ya da olabildiğince tahrip edilen bir bilgi birikimine sahip ise bu **ide**’lerin irtisamı his perdemizde gerçekliği boyutunda yansımayacaktır. Bir şaman davulu ya da kayın ağacı, Umay Ana düşünülecektir fakat karşıtlık ilişkisinin kurulacağı değerler sisteminin eksikliği ya da yoksunluğu nedeniyle bilincimizdeki izdüşümüne sahip olunamayacaktır. Ya da yeni gelenekte her evliya türbesinin yanında mutlak bulunan bir ağacın ne gibi bir geleneğin ürünü olduğu ve bu ağacın o gelenekte ne gibi inanç ve inanışları barındırdığı anlaşılmayacaktır. Buna göre “ Türk mitolojisinde boy ve aile ağacı, evi ve aileyi koruyan ağaç ruhu inanışlarına da rastlanmaktadır.”¹⁴ Yine Erman Artun bu hususu “Ataların kutsal ağaçlarda eyleştiği inancı Anadolu’da hemen hemen her türbenin yanında kesilmesi yasak olan bir ağaç bulunmasını da açıklamaktadır”¹⁵ şeklindeki ifadesi ile eski gelenekteki bir uygulamanın yeni gelenekte nasıl bir dini bünyeye büründürüldüğüne işaret etmiştir. Burada “büründürüldüğü” kelimesini kullanmamızın nedeni, bunu yapanın gelenekten çok bu geleneği tüketen ve aynı zamanda da üreten insana dikkat çekmek istememizdir. Her evliya türbesinin yanındaki ağaç, aslında eski gelenekten gelen bir inanışın tezahürüdür. Bu tezahürün unutulması demek, fenomenolojik derinliğin kaybolması demektir. Asıl anlamda fenomenolojik idrakte kaybolan bir kültür unsurunun olduğu, kabul edilecek bir tez değildir. Gelenekteki ister bir ses olsun isterse de bir şekil; gerek muhtevî gerekse de bilgi yığını olarak bilinç ile bilinçaltı denen şuur tarlasında hala yaşatılmaya devam edilmiştir. Şamanın esrik bir halde de yaptığı aslında basit anlamda budur. Vecd (ecstasy) işte bu gerçekliğin yakalanması aşamasında bilincin altında şuur tarlasında gezinmeyi sağlayan bir faaliyettir.

Tabii ki bazı ara yapılar da görülebilmektedir. Yani eski gelenekte ya da yeni gelenekte, geleneksel kültürde bir yerlere dayandırılmayan pek çok uygulamalara rastlanabilmektedir. Bu durum genellikle asli geleneğin unutulmuş uygulamalarının sebep olduğu boşluğun, asli geleneğe dayanmadan doldurulmaya çalışılmasının bir tezahürüdür. Doğa nasıl ki boşluk kabul etmeyen bir yapıya sahipse, sosyal bilimlerde de insan faaliyetleri seviyesinde boşluk kabul etmez. Değerler sistemi unutulmuş veyahut değersizleştirilmiş ise sosyal hayatın dinamikleri mutlaka yerine başkalarını getirecektir. Ve bu yer değiştirme ekseri değersiz ile olur. Burada taklit kaynak kabul edilir. Orta Asya Şaman kültürü dikkat edilecek olursa, içeriğinde birtakım ilahi mahiyetteki bilgiler sistemiyle birlikte diğer taraftan fenomenik değere sahip olamayacak ritüellerin de yaşadığı görülebilmektedir. Bu durum, inanç seviyesinde meydana gelmiş olan boşluğun, taklitle doldurulmasından başka bir şey değildir. Bu duruma sosyal bilimlerde; **doğal tepki** adı da verilmektedir.

Şamanizmde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde İslam’la beraber Türk boylarının Anadolu’ya taşıdıkları yaşam dinamikleri hâlâ günümüzde devam edebiliyorsa, bu durum makalemizin tezini destekler bir gerçekliktir. Türk Dünyasında antik dönemden bu yana var olan şamanist inanışı, yapısını ve özelliklerini İslam ile beraber devam ettirmesini bilmiştir. Burada bid’at-ı hasene dediğimiz ve İslam’a ters düşmeyen uygulamaların yaşaması ‘öz’de farklılığın olmamasından kaynaklanmaktadır. Anadolu İslam’ı beraberinde bu tür unsurları barındırmasa dâhi yaşamasını engelleyecek bir Ortodoks tavrı direktmemiştir. Şamanist unsurların eski gelenekte nelerden etkilendiğini düşünmek burada yersizdir. Şu anda, İslam onu nasıl muhafaza edecek bir yapıya sahipse, aynı yapının bir benzeri de eski gelenekte, Orta Asya’da mevcut bulunmuş olmalıdır. “Sırta erme” ritüelinin bir fenomen olarak, Gök Tanrı inancından aşkın olarak, İslam toplumu olan Anadolu Türk’ünde irtisamını bulması bunu gerektirir.

¹⁴ B. Ögel, “*Türk Mitolojisi*”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, s. 425-450, Yıl. 1993

¹⁵ E. Artun, “*Türk Halk Bilimi*”, Kitabevi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, s.100, Yıl. 2005

Bu özdeşlik Türk Tasavvuf anlayışında da kendisini göstermiştir. Birçok şamanist uygulama, İslam'ın felsefi arenası olarak kabul edilen Tasavvuf dünyamızda da temsil edilmiştir. Horasan Erenleri olarak da bildiğimiz isimler olan Hoca Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli gibi veli kullar, şamanın yaşadığı sırta ermeyi değişik bir kavram olarak "irşâd" olmak üzere yaşamışlardır. Hadisenin his perdemizdeki yansımaları (fenomenleri) aynıdır. Bu durumda kökenin de benzer ya da aynı olması veyahut aynı kaynağa dayalı bulunması fenomenolojik açıdan gerekmektedir. Bu kabullenme de bizi Heteredoks İslam modeline götürmektedir. Bu model hakkında değerli araştırmacı Ahmet Yaşar Ocak şöyle değerlendirmede bulunur: "Henüz kitabı (yüksek) İslam'ın bütün inceliklerini kavramaktan uzak göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının oluşturduğu sosyo-ekonomik ve kültürel çevrenin yapısı gereği, çok muhtemel olarak eski kabilevi geleneksel inanç ve adetlerin geniş ölçüde yeni İslami kalıplar içinde yaşatıldığı heterodoks bir karakter arz ediyordu. Başka bir deyişle, Melameti-Kalenderi sufiliğin boyasına bürünmüş bir İslam yorumunun temel özellikleriyle, İslam öncesi Budist-Şamanist-Maniheist kültürün ilginç bir karışımını yansıtıyordu. Bu İslam yahut Müslümanlık tarzı, zaman içinde yer yer yerleşik çevrelerle temas nispetine göre yüksek (kitabî) İslamın (Sünnilik) etkisi altına girerek gelişti, yer yer bu kabilevi yapısını korudu."¹⁶ Bu da bahsini ettiğimiz İslam modeline bizi götürdü. Yani Anadolu İslam'ına ya da Volk (Halk) İslam'a. Burada da geleneksel reflekse sahip olan bir milletin yeni din dairesinde, sahip olduğu kültürel yaşamı nasıl etkin bir şekilde kullanarak geleneksel bir dini meydana getirdiği görülebilmektedir.

3. Sonuç

Sonuç itibari ile her ne kadar yeni bir gelenek ile eski gelenekler silinip gidiyor gibi gözükse de, insanların sahip olduğu binlerce yıllık reflekslerinin hiç de bu şekilde çalışmadıkları ortaya çıkmaktadır. Bir yeni gelenek eskiyi ne kadar değiştiriyor olsa da, sahip olunan milli refleksler unutulmamakta ve yeni gelenekte de yaşamaya ve yeni geleneği şekillendirmeye devam etmektedir. Bizim burada dikkatleri yoğunlaştırmaya çalıştığımız husus, eski milli reflekslerin yeni geleneklerde de kaybolmadığıdır. Kimi araştırmacılar yeninin eskiyi silip yok etmesinden bahsetseler de gerçekler bu şekilde tezahür etmemiştir. Türk milletinin geleneklere yön veren milli refleksi, eski gelenekte etkili olduğu gibi yeni geleneklerde (İslam) de etkisini sürdürmüştür. Türk Müslümanlığı tabirinin doğmasının nedeni de burada saklıdır. Çünkü Türk milli kültüründen hareketle yorumlanan ve buna göre şekillendirilen bir İslam modelinden söz edilmekte ve bu İslam modelinde gerek sosyal hayat ve gerekse de kültürel hayat ve hatta devlet geleneği Araplarınkiyle örtüşmemektedir. Arap toplumunun tarihi süreçte yaşadığı onca mezhep kavgası, istikrarlı devletlerin kurulamaması, kabile mücadeleleri ve otoritesizlik durumuna İslam dinini kabul eden Türk devletlerinde rastlanamaması buna en güzel delildir. Türkler bu durumda İslam dinini de kendi kültürel ve milli refleksleri doğrultusunda yeni bir yoruma tabi tutma başarısını gösterebilmiş bir millet olarak, tarih sahnesinde çok daha kuvvetli ve uzun ömürlü devletler kurabilmişlerdir.

İslam ile birlikte tecrübe edilmeye başlanan yeni gelenekte, Türk devlet idarecilerinin eski âdet ve uygulamalardan vazgeçmeyerek, yeni dinin geleneğine de bu doğrultuda yön vermeleri buradan yani milli refleksten gelmektedir. Fenomenolojik anlayış, eski ya da yeni geleneğin unsurlarını, milli öze göre konumlandırarak bir yapıyı şerh etme fırsatını vermesinden dolayı önemlidir. Böylelikle hangi geleneğin dairesinde olunursa olunsun, milli reflekslerin tespiti ve ifadesi kolay olmaktadır.

¹⁶ A. Y. Ocak, "Türk Sufiliğine Bakışlar 'Türk Kültüründe Ahmet-ı Yesevi, Hayatı, Şahsiyeti, Mesaj ve Etkileri'", İletişim Yayınları, İstanbul, s. 35-36, Yıl. 1996

4. KAYNAKÇA

- ARTUN, E., "Türk Halk Bilimi", Kitabevi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, s. 100, Yıl 2005
- ELİADE, M., "Şamanizm", İmge Kitabevi, Ankara, s. 35-518, Yıl. 1999
- EMİROĞLU, K., SUAVİ, A., "Antropoloji Sözlüğü", Sibel Özbudun (Gelenek Maddesi) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 758, Yıl. 2003
- EROĞLU, T., "Halk Oyunları El Kitabı", Mars Basım, Sakarya, s. 10-80, Yıl. 1999
- HUIZİNGA, J., "Homo Ludens 'Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme'", Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 1-30, Yıl. 1995
- KALAFAT, Y., "Türk Halk İnançlarında Zamana ve Zemine Bağlı Değişmeler" Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı & Kocaeli Üniversitesi & Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı 17-18-19 Aralık 2004, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 262, Yıl. 2005
- KISAKÜREK, N., F., "Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu", Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, s. 57, Yıl. 2004
- OCAK, A. Y., "Türk Sufiliğine Bakışlar 'Türk Kültüründe Ahmet-ı Yesevi, Hayatı, Şahsiyeti, Mesaj ve Etkileri'", İletişim Yayınları, İstanbul, s. 35-36, Yıl. 1996
- ÖGEL, B., "Türk Mitolojisi", Atatürk kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, s. 425-450, Yıl. 1993
- TUNA, E., "Şamanlık ve Oyunculuk", Okyanus Yayıncılık, İstanbul, s. 40-181, Yıl. 2000